

A ÓMAGYAR *vala*+NÉVMÁS ALAKÚ HATÁROZATLAN NÉVMÁSOK SZEMANTIKAI
ELEMZÉSE

Bende-Farkas Ágnes
(agnesbf@gmail.com)
MTA Nyelvtudományi Intézet

Jelen előadás áttekinti a *valaki*, *valami*, *valahol*, ... alakú határozatlan névmások ómagyar és mai magyar értelmezése közötti különbségeket, és egységes (a logika eszközeit felhasználó) kezelést javasol az ómagyar *valaki* és társai számára.

A mai magyar nyelvben a *valaki* határozatlan leírást fejez ki. Emellett pozitív polaritású elemnek tekinthető, ugyanis tág hatókört vesz fel az azonos tagmondati tagadás fölött:

(1) Péter bosszús, mert nem találkozott valakivel.

A mai magyar nyelvben a *valaki* értelmezhető specifikusként is (*egy bizonyos valaki* értelmezésben); negatív polaritású vagy korlátlan választék ('free choice') értelmezése csak az *is* partikulával való kombinációban lehet.

Az ómagyarban a *valaki* rendszeresen az azonos tagmondati tagadás hatókörében értelmeződött, és önmagában is lehetett jelölhetett korlátlan választást.

- (2) a. akara megmosdani a gimolč kèrtbē mert heu vala. & nē vala ot **valaki** a kèt èl rèitezet ventol megvaluā [a két elrejtőzött öreget kivéve] (BécsiK 168–169) (szűk hatókör)
- b. akarom hogy fogagyad ennekem hogy sonha **valamely** lelkest meg ne sercz .| auagy embert | sem **valamy** kart mendennemew allatban tenny ne mery (JókK 149)
- (*valamy* értelmezhető a mai *bármi*, *akármi* szinonimájaként)

Emellett az ómagyarban a *valaki* a szabad (fejetlen) vonatkozó mellékmondatot bevezető vonatkozó névmás szerepét is betölthette. Ilyenkor határozott, illetve univerzális értelmezése volt. (Feltehetőleg a mai *valahány(szor)* kétértelműsége, illetve a *valamennyi* univerzális/egzisztenciális értelmezése erre a használati módra vezethető vissza.)

(3) **valaki** iste(n)nec zolgal orzagal vgy mint orozlan
Qui seruit deo regnat vt leo (GuaryK 11)

A *valaki*-vel bevezetett vonatkozó mellékmondat előfordulhatott a *minden* univerzális kvantor restriktorában:

(4) **Mindon valaki** atafiat gülöli ez el'eten embor gülcos (GuaryK 6)

Összegezve, az ómagyar *valaki* tipikusan alárendelt logikai vagy mondattani helyzetben fordult elő, gyakran nyert (kvázi-) univerzális értelmezést, akár a tagadásnak, akár más, föléje rendelt operátornak köszönhetően. A *valaki* 'tisztán' egzisztenciális értelmezésben is tipikusan általános, kontextuális megkötések nélküli állításokban fordult elő. Ebben a tekintetben szembenállt a *né-* előtagú kifejezésekkel, illetve (alkalomszerűen) a határozatlan névelővel bevezetett főnévi csoportokkal. Ez utóbbiak tipikusan főmondatban, tág hatókörrel fordultak elő, és egyik fontos szerepük az volt, hogy a diskurzusba új, kitüntetett individuumokat vezessenek be, amelyekről a szöveg további részeiben szó esik. (Most eltekintünk a *néki* és társai partitív használatától.) Az ómagyarban tehát a határozott leírások olyan rendszert alkottak, amelyben a morfológiai forma egyben jelentéstani elkülönülést is jelölt. Jelen munka

csak a *valaki* típusú kifejezésekkel foglalkozik, de fontos megjegyezni, hogy a *valaki*-nek az ómagyar korra jellemző jelentéstani specializációja összefügg azzal a ténnyel, hogy egy szemantikailag–pragmatikailag és alaktanilag egyaránt jól meghatározott paradigmához tartozott.

Az ómagyar kori *valaki* szemantikai elemzésének kiindulópontja az a megfigyelés, hogy a *valaki*-nek lehetett specifikus értelmezése, jóllehet más módon, mint a *néki*-nek vagy a határozatlan névelős főnévi csoportoknak. A *valaki*-nek, *valamilyen*-nek lehetett partitív-specifikus értelmezése (rendszerint mellékmondatokban). Emellett nagyobb jelentőséggel bír az alábbi példa a Margit–legendából. (Hasonló példákat tartalmaz a Münchener-kódex is.)

(5) az sororok hallottak jmadsgnak jdeyen mynt ha **valakyvel** zolt volna. Az zoot hallyak vala de nem erthetyk vala (Margit-legenda, 15–16, ill. 8 r–v)

A ?? mondatban a *valaki* jelölete pontosan behatárolható: arról van szó, akinek a hangját a nővérek hallották. A *valaki* tehát nem vezetett be olyan individuumot a diskurzusba, amelyről később szó esnék, de alkalmas volt arra, hogy pontosan behatárolható, jellemezhető jelölete legyen.

A javasolt elemzés szerint a *valaki* a szemantikai (logikai) ábrázolás szintjén pusztán határozatlan leírás, amely szabad változót vezet be (a dinamikus szemantika módszerei szerint), és nem tartalmaz sem egzisztenciális, sem univerzális kvantort. Ez magyarázza a *valaki* (időnkénti) episztemikus–specifikus értelmezését, de megmagyarázza a ?? alatti példát is. (Ha a *valaki* nem kvantor, akkor az általa bevezetett változót lekötheti a *minden*.)

Az ómagyar kori *valaki* többi tulajdonsága (‘korlátlan választék’ olvasat, hatóköri viselkedés, vonatkozó névmási használat) érveink szerint nem szemantikai, hanem pragmatikai jellemző volt, és, mint ilyen, levezethető a ‘korlátolt választék’ értelmezéshez társított implikatúrákból. Ezeknek az implikatúráknak köszönhetően nincsenek kontextuális megkötések a *valaki* jelölését illetően (‘akárki’-olvasat). A ‘korlátlan választék’ olvasathoz társuló modális jelentéstöbblettel (*minden* szóba jöhető helyzetet tekintetbe kell venni) magyarázható a vonatkozó névmási *valaki* maximális, illetve univerzális olvasata.